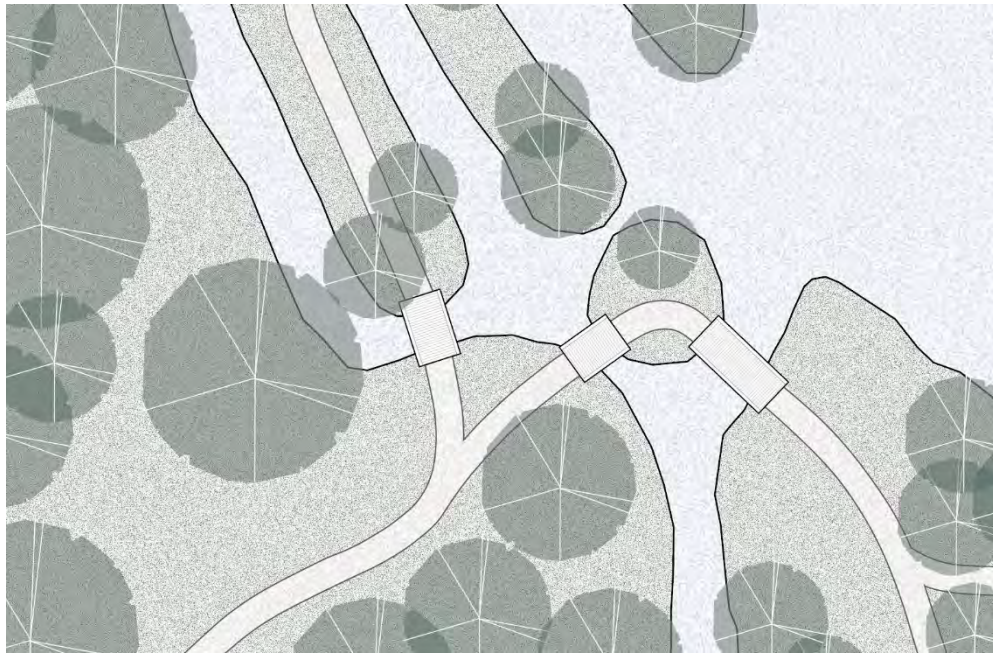


Nutida värden i historisk parkmiljö

– Gestaltningsförslag med syfte att gynna kulturhistoriska, sociala och ekologiska aspekter i restaureringen av Grängshammars engelska park

Klara Kåks



Titel: Nutida värden i historisk parkmiljö - Gestaltungs-förslag med syfte att gynna kulturhistoriska, sociala och ekologiska aspekter i restaureringen av Grängshammars engelska park

Engelsk titel: Contemporary values in historic parks – Design proposal with purpose to promote cultural-historical, social and ecological aspects in the restoration of Grängshammar's English garden

© Klara Kåks

Handledare: Anna Persson & Ulla Myhr, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Viveka Hoff, SLU, institutionen för stad och land

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå G2E

Kurs: EX0861, Självständigt arbete i landskapsarkitektur

Kursansvarig institution: institutionen för stad och land

Program: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Nyckelord: restaurering, historisk trädgård, engelsk landskapspark, Grängshammar

Omslagsbild: Utsnitt ur illustrationsplan, Klara Kåks

Alla bilder i arbetet används med erforderliga tillstånd.

Publiceringsår: 2020

Publiceringsort: Uppsala

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se/>

Sammandrag

Under hösten 2019 har Sätters kommun, tillsammans med kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen Dalarna, uttryckt en önskan om att restaurera den engelska parken i Grängshammar, Sätters kommun i Dalarna. I detta arbete presenteras ett gestaltungs-förslag för en sådan restaurering. Den ordagranna definitionen av begreppet *restaurering* kan vara problematisk för historiska trädgårdar då de, på grund av växtmaterialets föränderliga karaktär, kan betraktas som pågående processer snarare än statiska objekt. Bakgrundskunskap kring platsens historia är därför viktig för att en restaurering ska ske på ett sätt som värnar om kulturhistoriska värden. Samtidigt som restaureringen av en historisk trädgård har sin utgångspunkt i trädgårdens historia är platsen en del av nutidens sociala och ekologiska system. Gestaltungs-förslaget syftar därför till att beakta alla dessa värden i enlighet med designteorin *trivalent design*. Kulturhistoriska och sociala värden kan betraktas som primära i en restaurering av Grängshammars engelska park, och de ekologiska som sekundära. Arbetets slutsats är trots det att alla värden kan ta plats och samspela i en restaurering av platsen, och att detta i sig kan öka restaureringens sammantagna värde. En vidare slutsats är även att landskapsarkitektens roll i denna typ av projekt är att väga samman och beakta olika typer av värden.

Abstract

During the fall of 2019, the municipality of Säter, in collaboration with the cultural-environmental unit of Länsstyrelsen Dalarna, expressed a wish to restore the English landscape garden of Grängshammar in Säter, Dalarna. This essay presents a design proposal for such a restoration. The literal definition of the concept *restoration* can, due to the ever-changing form of the plant material, be problematic to use in the context of historical gardens, as they need to be viewed as ongoing processes rather than static objects. Research about the specific garden's history is therefore fundamental to secure that the restoration is performed in a way that protects cultural-historical values. While the restoration should be based on historical values, the site itself is part of contemporary social and ecological systems. This design proposal's aim is to simultaneously take cultural-historical, social and ecological values into account, in accordance with the design theory of *trivalent design*. The cultural-historical as well as the social values can be regarded as the primary values of the restoration, while the ecological values can be regarded as secondary. Despite this, the main conclusion of the essay is that all values can be taken into account and interact in a restoration of the English garden of Grängshammar – and that this approach can increase the overall value of the restoration. Furthermore, one conclusion is that the role of the landscape architect in this type of project is to consider and combine different types of values.

Innehåll

1. Introduktion	5
1.1 Syfte och frågeställning	5
1.2 Avgränsning	6
1.3 Begreppsprecisering	6
2. Bakgrund	7
2.1 Grängshammars bruk	7
2.1 Riktlinjer för en restaurering enligt vårdprogrammet	9
4.1.1 Övergripande riktlinjer för Grängshammars historiska park	8
4.1.3 Västra delen av engelska parken i Grängshammar	8
2.3 Principer för engelska landskapsparker	10
2.4 Restaurering av historiska trädgårdar	11
2.5 Anpassning efter nutida behov och användning	11
3. Metod	12
3.1 Insamlingsmetoder	12
3.3 Relation mellan forskning och gestaltning	13
3.4 Gestaltningssprocess	13
4. Resultat	14
4.2 Gestaltningssförslag	14
4.2.3 Broar	17
4.2.4 Stråk	18
4.2.5 Sittplatser	19
4.2.6 Vegetation	19
4.2.7 Informationsskyltar	19
4.3 Kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden	19
4.3.1 Kulturhistoriska värden	19
4.3.1 Sociala värden	20
4.3.1 Ekologiska värden	20
5. Diskussion	21
5.1 Bakgrundkunskap som utgångspunkt för restaurering	21
5.2 Landskapsarkitektens roll	22
5.3 Resultatdiskussion	22
6. Referenser	24

1. Introduktion

I januari 2020 publicerades rapporten *Grängshammars engelska park: Historik och förslag till vårdprogram 2019*. Rapporten, vars framställning jag själv varit delaktig i¹, redogör för utvecklingen av den historiska parken vid Grängshammars bruk i Sätters kommun, samt presenterar ett övergripande förslag till inriktningar för en framtida restaurering av parken. Den historiska parken består av flera olika delområden uppförda under olika tidsperioder, varav ett är ett av de tidigare svenska exemplen på en så kallad engelsk landskapspark (Sätters kommun 2019, s. 7). Mot bakgrund av slutsatser i rapporten har Sätters kommun tillsammans med kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen Dalarna uttryckt ett intresse för att genomföra en restaurering av parken.

Begreppet restaurering kan ordagrant tolkas som att “återställa någonting till sitt ursprungsskick” (Sales 1995). Den ordagranna definitionen av begreppet kan dock vara problematisk att använda i kontexten för historiska trädgårdar då ett av trädgårdens mest grundläggande element, växtmaterialet, är både oförutsägbart och föränderligt. I motsats till historiskt intressant byggnadsarkitektur måste historiska trädgårdar betraktas som ständigt föränderliga; de är pågående processer snarare än statiska objekt (Sales 1995).

Restaureringen av en historisk trädgård måste ske med utgångspunkt i kunskap kring den specifika platsens historia (Flinck 2013, s. 58; Sales 1995). Den bör utgå från mer än platsens fysiska utseende och dess förändring över tid; minst lika viktig är platsens betydelse i ett större sammanhang och de människor som varit involverade i dess utveckling (Sales 1995). Samtidigt som restaureringen av en historisk trädgård som den engelska parken i Grängshammar bör ha sin utgångspunkt i platsens kulturhistoriska värden är platsen en del av nutidens sociala och ekologiska system (Sales 1995). På så vis kommer den i någon mån påverkas av, eller i sig påverka, dessa aspekter. Detta arbete undersöker hur förhållandet mellan kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden kan se ut i en framtida restaurering av Grängshammars engelska park.

1.1 Syfte och frågeställning

Arbetets syfte är att undersöka hur historiska och nutida värden kan samspela och vägas gentemot varandra i restaureringen av en historisk trädgård. Arbetet utgår från följande frågeställning:

¹ Min egen roll i projektet var att framställa kartmaterial samt att grafiskt formge rapporten. Jag har inte arbetat med rapportens textinnehåll. Inga av de åsikter och tankar som hämtats från rapporten och använts i detta arbete är alltså mina egna, utan textförfattarens. Däremot har min delaktighet i projektet gett mig en förförståelse som varit värdefull i arbetet med denna uppsats.

- » Hur kan en restaurering av Grängshammars engelska landskapspark gestaltas för att bevara och/eller gynna kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden?

1.2 Avgränsning

Geografiskt är gestaltungsförslaget begränsat till den västra delen av det område som idag kallas för engelska parken i Grängshammar. I resultatavsnittet presenteras ett förslag på en övergripande struktur. Vid en verklig restaurering skulle förslaget behöva utvecklas ytterligare.

På grund av arbetets tidsbegränsning har ingen mer utförlig analys genomförts på platsen än den som redovisas i rapporten *Grängshammars engelska park: Historisk och förslag till vårdprogram 2019*.

En restaurering av den historiska parken förutsätter en framtida förvaltning. Någon förvaltningsplan kommer dock inte upprättas inom ramen för detta arbete.

I arbetet används Ian Thompsons (2000) begrepp *trivalent design* för att beskriva relationen mellan gestaltningens sociala, ekologiska och estetiska värden. Arbetets resultat- och diskussionsavsnitt berör dock inte explicit gestaltungsförslagets estetiska värden.

1.3 Begreppsprecisering

Nedan följer definitioner av några centrala begrepp i arbetet.

- » Historisk: Termen *historisk* är relativ då allting som inte är nutid i någon mån kan klassas som historiskt. I detta arbete syftar ordet historisk på någonting med ett historiskt värde. Huruvida någonting har ett historiskt värde eller inte kan handla om aspekter som ålder, sällsynthet, kulturellt värde eller artistisk kvalitet (Sales 1995).
- » Trädgård: I arbetet används begreppet *historisk trädgård*. Sales (1995) definierar begreppet *trädgård* som [...] *a defined area laid out primarily for effect, where the cultivation of plants is usually an important function* (Sales 1995, s 1), och menar att designade landskap, som till exempel parker, ryms inom definitionen av begreppet. I arbetet används begreppen *historisk trädgård* och *historisk park* som synonyma med varandra.
- » Restaurering: Då trädgårdens huvudkomponent, växtmaterialet, är föränderligt så handlar begreppet *restaurering* för historiska trädgårdar nästan alltid om en *rekonstruktion*, där platsen återställs till sin ursprungliga form (Sales 1995). Detta begrepp problematiseras och diskuteras i arbetets bakgrunds- och diskussionskapitel.
- » Vårdprogram: Ett vårdprogram är ett dokument där den historiska kunskap som behövs kring en plats för att till exempel genomföra en restaurering finns samlad (Flinck 2013, s. 58). Rapporten *Grängshammars historiska park: Historik och förslag till vårdprogram 2019* är ett exempel på ett sådant dokument.
- » Tillgängliggöra/tillgänglighetsanpassa: I arbetet särskiljs begreppen tillgängliggöra och tillgänglighetsanpassa. Att tillgängliggöra definieras som att öppna upp platsen för besökare genom att till exempel röja vegetation och anlägga gångstråk och broar. Begreppet tillgänglighetsanpassning definieras utifrån Plan- och Bygglagens tillgänglighetskrav, och handlar i detta arbete om att tillgängliggöra platsen för besökare med nedsatt rörelseförmåga.

2. Bakgrund

I följande avsnitt presenteras en kort bakgrund till Grängshammars bruk och dess engelska landskapspark, de riktlinjer för restaurering som presenteras i vårdprogrammet, samt grundläggande principer för engelska landskapsparker. Därefter presenteras arbetets teoretiska ramverk i form av John Sales (1995) tankar kring restaurering av historiska trädgårdar samt Ian Thompsons (2000) designteori *trivalent design*.

2.1 Grängshammars bruk

Grängshammar är en mindre ort i Sätters kommun, Dalarna. Grängshammars bruk var ett järnbruk som var aktivt från mitten av 1400-talet fram till slutet av 1800-talet (Sätters kommun 2019, s. 4). På platsen finns idag många äldre byggnader från järnbrukets tid, som en herrgårdsflygel, en kyrka, ett kolhus och en smedja. Det finns också spår av en trädgårdsanläggning på 0,5 hektar (Sätters kommun 2019, s. 7).

Trädgårdsanläggningen anlades i etapper och hade därför stildrag från flera olika epoker. Den äldsta, barockinspirerade, delen bestod av stensatta terrasser och en trädgård indelad i kvarter. I anslutning till detta anlades senare en landskapspark i engelsk stil som omslöt herrgårdsområdet på tre sidor (Sätters kommun 2019, s. 58). Utmärkande karaktärsdrag för Grängshammars engelska park var närheten till vatten, slingrande gångar, välvda träbroar och träd med hängande och skirt växtsätt planterade som solitärer eller i klungor (Sätters kommun 2019, s. 57).

Den engelska parken började anläggas år 1785 och återges fullt utbyggd på en karta från år 1801, vilket innebär att den är ett av de tidigare exemplen på engelska landskapsparker i Sverige. Det finns inga uppgifter om vem som ritat och formgett parken. Rapporten *Grängshammars engelska park: Historisk och förslag till vårdprogram 2019* presenterar dock källmaterial som pekar på att Gustaf Silfverstråhle, konstnär och ledamot för den Kungliga musikaliska akademien samt Kungliga konstakademien, troligen har varit delaktig i upprättandet och formgivningen av parken. Silfverstråhle benämns som en framträdande person i svensk parkhistoria under den specifika perioden (Olausson 1993, s. 150), och detta i kombination med att parken är ett tidigt exempel på en park av sitt slag är två viktiga aspekter av parkens kulturhistoriska värde (Sätters kommun 2019, s. 47-48).

Parken fanns kvar i sin originalform fram till 1830-talet, då en väg drogs genom en del av området. Under andra halvan av 1800-talet började det gå sämre för järnbruket, vilket ledde till en minskad förvaltning och att delar av parken började växa igen och tappa sin funktion (Sätters kommun 2019, ss. 17-18). I dagsläget har stora delar av den tidigare landskapsparken vuxit igen. Förutom äldre växtmaterial,

samt ett system av holmar som finns kvar i Grängshammarsån har parken få av sina utmärkande drag kvar.²

2.1 Riktlinjer för en restaurering enligt vårdprogrammet

I förslaget till vårdprogram för Grängshammars engelska park föreslås och beskrivs ett antal riktlinjer för en tänkt restaurering av den engelska parken (Säters kommun 2019, s. 58). Dessa riktlinjer är grundade på en professionell sammanställning av historiskt källmaterial och ligger till grund för det gestaltungsarbete som presenteras i arbetets resultatavsnitt.

4.1.1 Övergripande riktlinjer för Grängshammars historiska park

Följande punkter är direkt citerade från förslaget till vårdprogram för Grängshammars historiska park. Punkterna berör den historiska parken som helhet och handlar inte specifikt om den engelska parken. Enligt vårdprogrammet (Säters kommun 2019, s. 58) ska en restaurering av den historiska parken:

- » ”Bygga på kunskap om den historiska anläggningen.
- » Ske på ett antikvariskt medvetet sätt där befintliga strukturer och befintligt växtmaterial sparas så långt det är möjligt.
- » Ta stor hänsyn till naturvärden.
- » Göra parken tillgänglig för så många besökare som möjligt.
- » Berätta för besökare om parken som ett uttryck för ett romantiskt trädgårdsideal och en del av bruksmiljön, samt om parkens egen historia och utveckling.
- » Utformas för och följas av en långsiktigt hållbar skötsel som säkerställer de kulturhistoriska värdena, tar hänsyn till naturvärdena och är ekonomiskt möjlig.”

4.1.3 Västra delen av engelska parken i Grängshammar

Det gestaltungsförslag som presenteras i arbetets resultatavsnitt berör ett delområde av den engelska parken. Området utgörs till största delen av ett system av holmar i Grängshammarsån (Figur 6). Historiska kartor visar att systemet av holmar först bestått av elva, och senare sju stycken, holmar (Figur 3 & 4). Idag har flera av holmarna växt samman med varandra.³

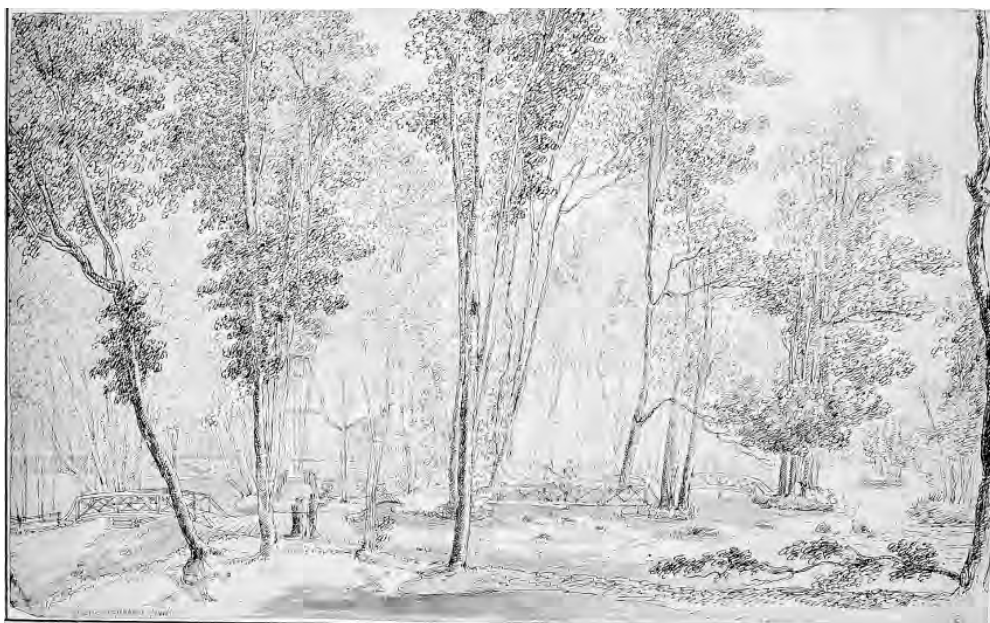
Historiskt bildmaterial i form av tuschteckningar kan visa på att både enklare raka broar och välvda broar bundit samman holmarna med varandra (Figur 1). Troligt är att de enklare broarna tillkommit först och senare kompletterats eller ersatts med de välvda broarna (Säters kommun, s. 7). Inga fysiska rester finns kvar av broarna idag, utom möjligen vad som kan tolkas som fundament.⁴

I området finns en ruin av ett av de kolhus som funnits på platsen. På den största holmen finns fornlämningar under mark från ytterligare ett kolhus (Säters kommun, s. 57).

² Noterat under platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

³ Noterat under platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

⁴ Noterat under platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.



Figur 1. Pennteckning av Axel Fredrik Cederholm (1811), hämtad från Jernkontorets bildbank. Åtger ett område i den västra delen av den engelska parken i Grängshammar. Teckningen visar hur holmarna i Grängshammarsån binds samman av både raka och välvda broar, samt på vegetationens karaktär med träd i klungor eller som solitärer.



Figur 2. Foto taget i maj 2019. Visar på samma område av parken som Figur 1. Holmarna finns kvar i Grängshammarsån, dock inte i intakt form. Ingen av broarna finns kvar på platsen. Till höger i bildens bakgrund syns kolhusruinen som finns kvar på platsen. Foto: Helena Kåks. Fotot används med fotografens tillstånd.

Enligt vårdprogrammet (Säters kommun, s. 64) bör en restaurering av den västra delen av den engelska parken utgå från följande förutsättningar:

- » Kartor från 1800-talet används som utgångspunkt för en framtida restaurering. Modeller av holmarna och vattenflödet är på så vis en viktig insats.
- » Vegetationen röjs på ett sådant vis att siktlinjer ut mot omgivande landskap skapas.
- » Dött växtmaterial tas bort men kan flyttas till andra ställen för att fungera som faunadepåer.
- » Gångstråk och sittplatser tillkommer.
- » Den större holmen tillgängliggörs genom ett tillgänglighetsanpassat stråk.
- » Parken får en tydlig entré, förslagsvis från strandremsan i väst.
- » En skylt med information om parkens historia och innehåll sätts upp.

2.3 Principer för engelska landskapsparker

Den engelska parkstilen, vilken Grängshammars engelska park är ett exempel på, uppkom i England under 1700-talet. I motsats till stilidealen hos de mer strikta barock- och renässansparkerna hämtade den engelska parkstilen inspiration från naturens eget formspråk och det böljande, betade jordbrukslandskapet (Tandre 2014, s. 6). Stilen är även inspirerad av 1600-talets landskapsmåleri (Bassin 1979).

En grundtanke med de engelska landskapsparkerna var att parken skulle upplevas vara sammanlänkad med det omgivande landskapet. Genom att öppna upp siktlinjer mot omgivningen och undvika synliga inhägnader blev det kringliggande landskapet en del av parkupplevelsen (Tandre 2014, s. 12). För att ytterligare stärka länken mellan park och omgivning kunde så kallade *eye-catchers*, uppseendeväckande arkitektoniska element, placeras i siktlinjer från parken ute i landskapet (Ogée 2000).

Vanliga inslag i de engelska landskapsparkerna var slingrande gångvägar, träd i klungor, pittoreska inslag, samt kontraster mellan mörkt och ljust eller öppet och slutet (Olausson 1993, ss. 299-301; Tandre 2014, s. 6). Ett syfte med parkens utformning var att väcka starka känslor hos besökaren, både positiva känslor som sinnesro och nostalgi, men också känslor av förvåning och överraskning (Tandre 2014, s. 6).

Trädgårdarna innehöll ofta element med en stark symbolik, som referenser till specifika geografiska platser eller tidsepoker (Ogée 2000; Szilágyi 2011). På så vis förutsatte utformningen av parker vissa erfarenheter eller förkunskaper från besökaren (Bending 2016; Ogée 2000).

De engelska landskapsparkerna kan på grund av sin naturlika karaktär betraktas vara mer känsliga för förändring än till exempel barock- eller renässansparker. Då landskapsparkerna har färre formfasta och strukturerade element förlorar de snabbare sin form och utmärkande karaktärsdrag (Bauer 1990, s. 173).

2.4 Restaurering av historiska trädgårdar

För att kunna diskutera en eventuell restaurering av en historisk trädgård krävs en definition av begreppet restaurering. John Sales (1995) menar att begreppet är lättare att definiera tydligt i relation till byggnader än till trädgårdar:

The term restoration has a comparatively clear meaning for buildings, referring to the repair of structural fabric. [...] In practice, for gardens, restoration almost always includes 'reconstruction', usually understood as the putting back of the original form, that is, a replica of the original, as far as it is possible (Sales 1995, s. 2).

Den största skillnaden mellan restaurering av byggnader och trädgårdar är att trädgårdens huvudkomponent, växtmaterialet, är både föränderligt och oförutsägbart (Sales 1995). Särskilt för den engelska landskapsparken är just den dynamiska och naturliga utvecklingen av växtmaterialet i och med tidens gång en viktig komponent (Ogée 2000).

En restaurering av en historisk trädgård bör utgå från studier av olika typer av historiskt källmaterial så som kartor, bilder, brev eller annan typ av text (Flinck 2013, s. 58). Sales (1995) menar att vår tolkning av källmaterial dock alltid kommer vara subjektiv och grunda sig i våra egna värderingar och förutfattade meningar, vilka i sin tur beror på vilken tid och kontext vi själva befinner oss i. Även restaureringar som syftar till att återställa historiska trädgårdar till sin ursprungliga form betraktas därför ofta i nutiden som produkter av den tid då de restaurerats snarare än uttryck för tiden då de anlades (Sales 1995).

Kunskap kring platsens historia bör alltså vara utgångspunkten för en restaurering av en historisk trädgård (Flinck 2013, s. 58). Sales (1995) menar att huruvida en restaurering av en historisk trädgård är lyckad eller inte handlar om i vilken utsträckning den plockar upp och bär framåt platsens *historiska tråd*. En restaurering av en historisk park bör på så vis utgå från något annat än bara platsens fysiska utseende. Minst lika viktigt blir platsens betydelse i ett större sammanhang och de människor som varit involverade i dess utveckling (Sales 1995).

2.5 Anpassning efter nutida behov och användning

Ett huvudsyfte med en restaurering av en historisk trädgård är enligt Sales (1995) att bevara och representera olika typer av aspekter av platsens olika tidslager. Samtidigt betonar han att ett annat grundmotiv för att genomföra en restaurering av en historisk trädgård bör vara den nutida användning av platsen som restaureringen kan leda till.

But the other main justification for restoring gardens, on any level, is that they should be enjoyed. The primary purpose of gardens is that they should give delight and satisfaction [...] (Sales 1995, s. 7).

En restaurering bör alltså, samtidigt som den syftar till att bevara kulturhistoriska värden, syfta till att utformas på ett sådant vis att platsen kan användas och uppskattas i nutiden (Sales 1995).

Samtidigt som Sales (1995) menar att restaureringen av en historisk trädgård bör ha sin utgångspunkt i platsens kulturhistoriska värden menar han att den även bör syfta till att återuppliva och upprätthålla komplexa sociala och ekologiska system som funnits eller finns på platsen idag.

Garden restoration also consists of reviving and sustaining a whole series of processes and systems related to people, plants, wildlife, and so on, together with their consistent management (Sales 1995, s. 7).

Ian Thompson presenterar i sin artikel *Sources of Values in the Environmental Design Professions: The Case of Landscape Architecture* (2000) det teoretiska ramverket *trivalent design*. Thompsons ramverk grundar sig i en tanke om att utformningen av landskapsarkitektur alltid är normativ och generellt utgår från tre övergripande kärnvärden: sociala, ekologiska och estetiska. I mötet mellan de tre aspekterna finns på samma gång risk för konflikt och möjlighet till positivt samspel. Thompson menar att den ideala typen av landskapsarkitektur är den som utgår från *trivalent design*; utformning som tar hänsyn till både sociala, ekologiska och estetiska värden. Thomson är ödmjuk inför att varje situation är komplex och unik, men menar fortfarande att landskapsarkitektur som beaktat alla dessa tre värden borde värderas högre än om bara ett eller två värden beaktats (Thompson 2000).

Enligt Sales (1995) är kulturhistoriskt intressanta trädgårdar i regel del av nutida sociala och ekologiska samband. Det innebär att en restaurering av en historisk trädgård kommer beröra dessa värden ur någon aspekt. Thompsons teoretiska ramverk *trivalent design* kan därför fungera som en modell för vilka aspekter som bör tas i beaktning i en restaurering av Grängshammars engelska park.

3. Metod

I följande avsnitt presenteras arbetets metod. Metodavsnittet består av tre delar. Först presenteras hur den bakgrundskunskap som legat till grund för arbetets resultat samlades in. Därefter presenteras de modeller som användes som metod för att utforma ett gestaltungsförslag med utgångspunkt i den insamlade bakgrundskunskapen. Till sist presenteras en kort redogörelse för den gestaltungsprocess som låg till grund för arbetets resultat.

3.1 Insamlingsmetoder

För att utforma ett gestaltungsförslag för en restaurering av en historisk trädgård behövs kunskap om trädgårdens historia och de människor som levat och verkat på platsen (Flinck 2013 s. 58; Sales 1995). Den rapport och förslag till vårdplan för

Grängshammars bruk som togs fram under 2019 är en professionell sammanställning av historiskt källmaterial med koppling till platsen, och användes därför som arbetets huvudkälla.

Under våren 2019 besökte jag Grängshammar under inventeringen i arbetet med rapporten *Grängshammars engelska park: Historik och förslag till vårdprogram 2019*. Den 17 februari 2020 genomfördes ytterligare ett platsbesök tillsammans med Hans Teimert, yrkesverksam inom vattenkraft och med erfarenhet av att arbeta med vattendrag i kulturhistoriska miljöer. Besöket och samtal med Teimert gav kunskap kring hur genomströmningen i området kan förbättras och hur en modellering av holmarna tillbaka till 1800-talets utseende kan komma att påverka vattendragets flöde. Att genomföra samtal på plats var en förutsättning för att Teimert skulle få en förståelse för den specifika kontexten och därmed kunna ge råd kring hanteringen av vattnet.

3.3 Relation mellan forskning och gestaltning

Diedrich, Jansson och Vincenzotti presenterar i sin text *Landscape design based on research: A methodological guide to design-oriented projects for students and teachers in landscape architecture* (2019) ett antal modeller för hur gestaltning kan baseras på och relatera till forskning. Begreppet forskning tolkades i arbetet som den bakgrundskunskap och de riktlinjer som presenteras i vårdprogrammet, samt de källor som användes för att definiera sociala och ekologiska värden i arbetets resultatdel.

Eftersom gestaltningsprocessen i stor utsträckning utgick från historiskt källmaterial kopplat till platsen användes kombinationen av två olika modeller i arbetet: den *systematiska modellen* och den *analytiska modellen*.

I den *systematiska modellen* styr forskning gestaltningens utformning med inget eller mycket litet utrymme för konstnärlig frihet. Gestaltningsprocessen kan betraktas som "a problem solving exercise, which is driven by established rules and procedures" (Jansson, Diedrich & Vincenzotti 2019, s. 25), och resulterar ofta i standardiserade lösningar.

I den *analytiska modellen* är forskning central för designprocessen. Modellen ger dock utrymme för analys och tolkning av kunskap, och tillåter därför en större frihet i gestaltningsprocessen (Jansson, Diedrich & Vincenzotti 2019, s. 24).

I den gestaltningsprocess som låg till grund för detta arbete användes historiska kartor som underlag. Utrymmet för att ändra på till exempel holmarnas utformning, stråkens dragningar och broarnas placering var litet. Samtidigt innebar platsens skick idag och möjligheten till framtida förvaltning vissa begränsningar, vilka i sig krävde en tolkning av hur platsen kan utformas. Därför användes en kombination av den *systematiska* och den *analytiska modellen* som arbetets metod.

3.4 Gestaltningsprocess

Rapporten *Grängshammars engelska park: Historik och förslag till vårdprogram 2019* användes som gestaltningsprocessens utgångspunkt. Utifrån Sales (1995) text om restaurering, de riktlinjer och kartmaterial som presenteras i rapporten samt

platsbesöket 2020-02-17 skissades gestaltungs-förslaget övergripande struktur upp för hand.

Grundstrukturen för gestaltningen delades upp i olika typer av element: modellering av holmar, broar, stråk, sittplatser, informationsskyltar och vegetation. För utformningen av holmar och stråk användes kartöverlägg i Adobe Illustrator mellan kartor från 1801, 1853 och nutid som metod. Kunskap kring till exempel biologisk mångfald och tillgänglighetsanpassning styrde hanteringen av vegetation och utformningen av stråk och sittplatser.

Utifrån grundstrukturen som skissats fram för hand framställdes en mer detaljerad och skalenlig illustrationsplan i Adobe Illustrator.

4. Resultat

I följande avsnitt presenteras först ett gestaltungs-förslag för en restaurering av den västra delen av den engelska parken i Grängshammar, samt en redogörelse för hur och varför förslaget grundelement fått sin utformning. Därefter presenteras en sammanställning av hur kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden beaktats i gestaltningen.

4.2 Gestaltungs-förslag



Figur 3 & 4. Utsnitt ur historiska kartor från 1801 och 1853. De historiska kartorna visar på att platsen haft en liknande struktur under första halvan av 1800-talet. Flera av de mindre holmarna som syns på kartan från 1801 verkar dock ha vuxit ihop när kartan från 1853 ritas. Kolhusruinen syns i det nedre vänstra hörnet på båda kartorna. Figur 3: *Dalarnas län Grängshammar 20-SIV-24 Mätning 1801* (Lantmäterimyndigheternas arkiv). Figur 4: *Grängshammars bruk 1853, Inägor, D-257/B18* (Stora Enso AB:s arkiv, STORA kart- och ritningsregistret).

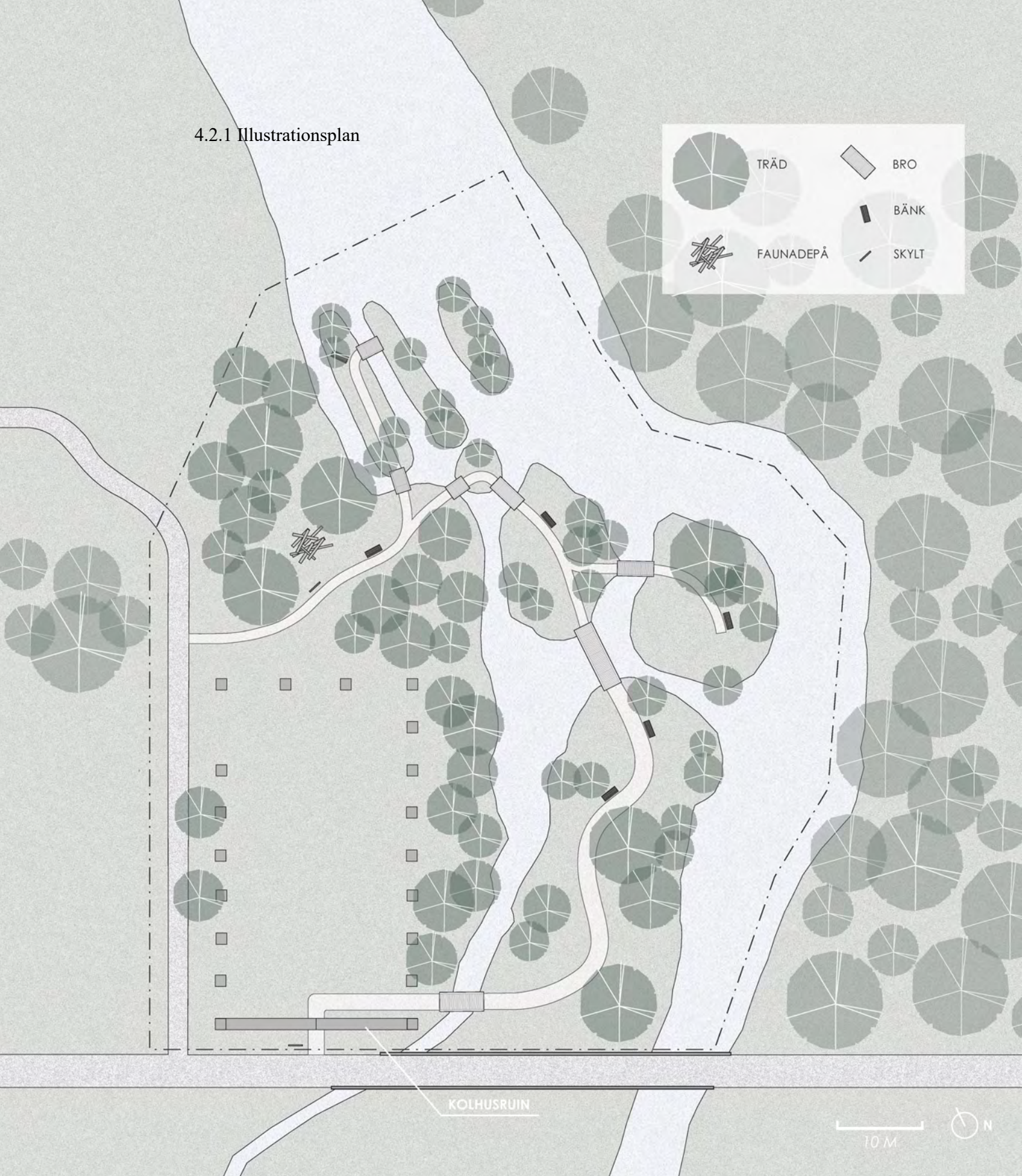
De grundprinciper för en restaurering av platsen som presenteras i vårdprogrammet (Säters kommun 2019, s. 64) kan betraktas som gestaltungsförslagets programpunkter. Baserat på dessa programpunkter har historiska kartor från 1801 och 1853 valts som utgångspunkt för gestaltningen. Det är under denna tidsperiod som den engelska parken var fullt utvecklad. Perioden kan på så vis betraktas som viktig för platsens historia.

Kartan från 1801 har använts som referens för att förstå parkens utveckling över tid. Då parken under tidigt 1800-tal verkar ha bestått av ett mer avancerat system av holmar skulle en restaurering med 1801 års karta som utgångspunkt innebära ett större och mer kostsamt ingrepp. Det skulle även ställa högre krav på den grad av förvaltning som krävs för att holmarna ska behålla sin form även på längre sikt.⁵ Holmarnas form har därför modellerats med 1853 års karta som utgångspunkt.

Även om restaureringen av en kulturhistoriskt intressant plats bör ha sin utgångspunkt i kulturhistoriska värden är platsen en del av nutidens sociala och ekologiska system (Sales 1995). Gestaltningen bygger därför på en avvägning mellan dessa tre aspekter.

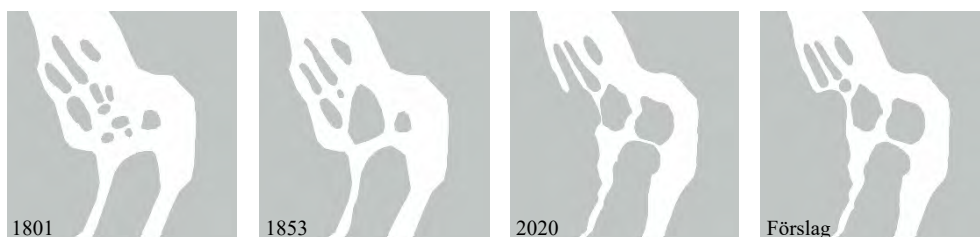
⁵ Hans Teimert, platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

4.2.1 Illustrationsplan



Figur 5. Illustrationsplan. Visar på gestaltningsförslagets övergripande drag. Holmarnas form modelleras och platsen förses med stråk, broar, sittplatser i skuggigt och soligt läge och informationsskyltar. Död ved samlas i en faunadepå nordöst om kolhusruinen.

4.2.2 Modellering av holmarna



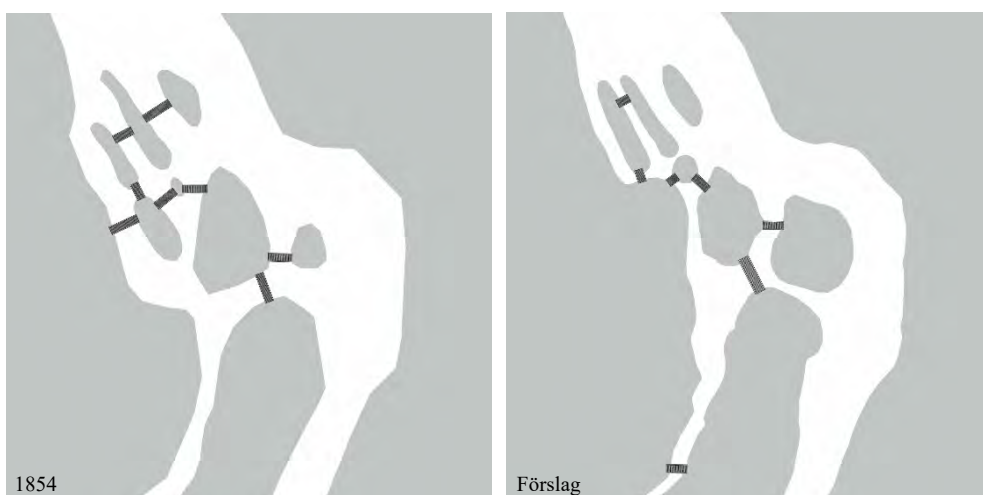
Figur 6. Visar på förändring i holmarnas form mellan 1801, 1853, 2020 och i gestaltungsförslaget. Holmarna modelleras för att efterlikna parkens utseende på 1853 års karta.

På kartan från 1853 består systemet av åtta holmar (Figur 4). Flera av holmarna har i dagsläget växt in i varandra. Holmen längst västerut har växt samman med landmassan vid kolhusruinen.⁶

I gestaltungsförslaget modelleras holmarna för att efterlikna den placering och form de har på 1853 års karta. Att återskapa holmen som sitter ihop med landmassan bedöms inte vara realistiskt.⁷ På grund av detta består systemet enbart av sju holmar i gestaltungsförslaget.

Holmarna har en liknande placering som på 1853 års karta, men modelleras inte för att få exakt samma form. Detta beror på att en mer omfattande modellering av marken skulle vara mer kostsam och mindre hållbar ur ett långsiktigt perspektiv.⁸ Genom en mindre modellering och upprepning i vattenfårorna återskapas en liknande struktur som parken hade under 1853 utan allt för stora ingrepp i naturen.

4.2.3 Broar



Figur 7. Visar på broarnas placering på kartan från 1853 och i gestaltungsförslaget. Broarna placeras i den mån det är möjligt i liknande sträckningar som på kartan från 1853.

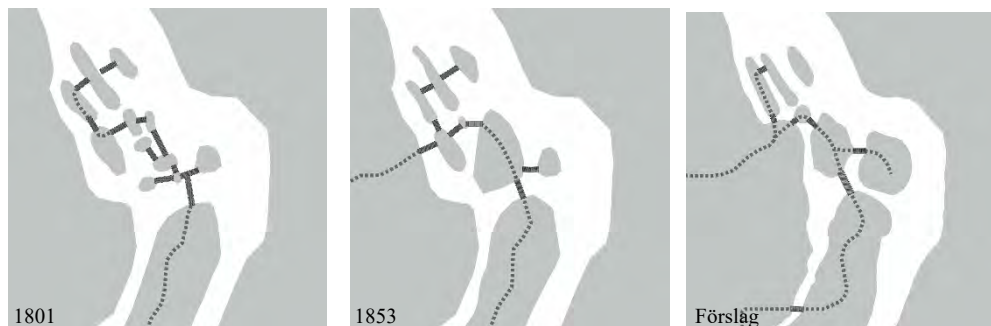
⁶ Noterat under platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

⁷ Hans Teimert, platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

⁸ Hans Teimert, platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

Broar anläggs på i stort sett samma platser och med liknande sträckningar som på 1853 års karta. En bro som finns på 1853 års karta, mellan de två öarna längst i norr, återskapas inte. Detta beror främst på att vattnet är mer strömt längre ut i åfåran och att tillgängliggörande av holmen därför skulle innebära en säkerhetsrisk.⁹ Broarna konstrueras för att efterlikna de välvda broar som finns återgivna i historiskt bildmaterial från platsen (Säters kommun, ss. 41-43).

4.2.4 Stråk



Figur 8. Visar vägarnas sträckning på kartor från 1801, 1853 och i gestaltningsförslaget. Vägarnas sträckning i förslaget har delvis ritats utifrån de historiska kartorna och delvis dragits i nya sträckningar.

På kartorna från 1801 och 1853 går ett stråk med samma sträckning över den större holmen i sydväst. På 1853 års karta går även ett stråk i nordväst, samt ett stråk över en av de större holmarna i mitten av systemet. I övrigt framgår inga dragningar av stråk från kartorna.

I gestaltningsförslaget dras stråken i samma riktning som de stråk som finns markerade på de historiska kartorna. Stråken på övriga holmar dras i sträckningar som anpassats efter broarnas placering. Utöver holmen längst i nordöst är det ytterligare en holme som inte förses med något gångstråk, detta då den bedöms vara för smal. Stråken länkar samman promenaden genom parken med den större bilvägen i väst och den mindre grusvägen i nordväst (Figur 5). Stråken är inte helt raka, och sparad vegetation skymmer i viss mån sikten. Detta knyter an till en tanke med de engelska landskapsparkerna kring att parken skulle upplevas som en serie av nya vyer längs med ett promenadstråk (Ogée 2000; Tandre 2014, s 6).

De historiska kartorna visar på att parken haft sin entré från den större vägen ut på den största holmen (Figur 3 & 4). En rekonstruktion av en liknande entré är inte möjlig idag då bilvägen avgränsas mot holmen med ett vägräcke. I förslaget får parken istället en huvudentré vid kolhusruinens port. Stråket från den större vägen ut på holmen får en bredd på 180 cm enligt Plan- och Bygglagens (PBL) tillgänglighetskrav (Boverket 2018). Övriga stråk får en bredd på 100 cm.

Stråken anläggs med stenmjöl som ytskikt. Stenmjölet klarar PBLs tillgänglighetskrav (Boverket 2018) och bedöms fungera som ett trovärdigt material i den historiska miljön.

⁹ Hans Teimert, platsbesök i Grängshammar 2020-02-17.

4.2.5 Sittplatser

Sittplatser anläggs i soligt till halvskuggigt läge. Bänkarna har rygg- och armstöd för att underlätta användning för personer med nedsatt rörelseförmåga (Boverket 2018; Gehl 2010, s. 143). Sittplatsernas olika riktningar ger besökaren en möjlighet att betrakta parken ur olika vinklar, vilket går i linje med de engelska landskapsparkernas ideal (Ogée 2000).

4.2.6 Vegetation

I området finns död ved i form av fallna träd och torrakor. Vissa av de torrakor som finns längs åfåran och holmarnas kanter bevaras på grund av sitt värde för biologisk mångfald (Hård et al. 2014). De torrakor som står i närheten av gångstråken tas ned av säkerhetsskäl. Stora delar av den döda veden samlas in och placeras i en faunadepå vid sidan av gångstråket nordväst om kolhusruinen. För att faunadepån ska behålla sitt värde i form av biologisk mångfald bör den fyllas på minst vart femte år (Calluna AB 2017). En viss del av den döda veden tillåts ligga kvar vid vattendraget då den kan vara habitat för vissa arter knutna till den fuktiga miljön (Hård et al. 2014).

Vegetation röjs för att skapa siktlinjer från sittplatser upp mot till exempel Silvbergs kyrka och in mot kolhusruinen.

4.2.7 Informationsskyltar

Informationsskyltar placeras vid huvudentrén vid kolhuset, samt i anslutning till stråket vid faunadepån. Informationsskylten vid huvudentrén berättar om parkens historia och de människor som levt och verkat på platsen. Skylten vid faunadepån informerar om den döda vedens funktion som ekosystemtjänst.

4.3 Kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden

Följande avsnitt redogör för hur gestaltungsförslaget bevarar och/eller gynnar kulturhistoriska, sociala och ekologiska värden.

4.3.1 Kulturhistoriska värden

Både vårdprogrammet och gestaltungsförslaget har sin grund i studier av olika typer av historiskt källmaterial, vilket enligt Flinck (2013) är grundläggande för att restaureringen ska kunna genomföras på ett sätt som är varsamt för och lyfter fram platsens kulturhistoriska värden. Ett konkret exempel på hur historiskt källmaterial legat till grund för gestaltningen är hur kartöverlägg med historiska och nutida kartor använts som underlag för modelleringen av holmarna samt stråkens dragning. Ett annat exempel är hur historiskt bildmaterial från platsen varit utgångspunkt för val av material och utformning av broar (Säters kommun 2019, ss. 42-43).

Sales menar att ett huvudsyfte med att restaurera historiska trädgårdar är att ge besökaren en förståelse för platsens historia (Sales 1995). En restaurering kan också lära besökaren något om dåtidens estetik och stilideal, aspekter som i sin tur har kopplingar till den specifika tidens kulturella och idéhistoriska drag (Ogée 2000; Szilágyi 2011). På så vis kan inslag i gestaltningen som inte har någon grund i historiskt källmaterial kopplat till platsen, men däremot knyter an till de engelska

landskapsparkernas ideal, lära besökaren någonting om den specifika tidens idéströmningar.

Sales betonar även vikten av att lyfta fram platsens betydelse i ett större sammanhang i restaureringen av en historisk park. Gestaltningen av den engelska parken i Grängshammar kan ge besökaren en känsla för hur platsen sett ut under järnbrukets storhetstid. För att besökaren ska få en full förståelse för det som Sales (1995) kallar för platsens *historiska tråd* kompletteras gestaltningen med informationsskyltar om platsens historia.

4.3.1 Sociala värden

En restaurering av en historisk park bör utöver att syfta till att bevara kulturhistoriska värden bidra till att platsen kan användas och uppskattas i nutiden (Sales 1995). Platsen är redan idag en del av kulturslingan Silverringen som löper genom bergslagsområden i Silvberg och Säter (Visit Dalarna 2019). En restaurering kommer troligen innebära att platsen får en ökad användning och attraktivitet som besöksmål. Platsen blir på så vis en social nod (Lynch 1960, ss. 72-74).

För att platsen ska uppfattas som tilltalande och uppmuntra till sociala interaktioner är placeringen av sittplatser viktig. Sittplatser med skydd i ryggen, som till exempel omgivande vegetation, uppfattas som mer trygga och tilltalande. Platskvalitéer i omgivningen som till exempel vacker utsikt, träd och vatten är även viktigt för att sittplatserna ska uppfattas som attraktiva (Gehl 2010, ss. 140-141). Majoriteten av sittplatserna i gestaltungsförslaget har en placering med vegetation som skydd i ryggen. De har också placerats i siktlinjer upp mot till exempel Silvbergs kyrka och kolhusruinen. Detta, i kombination med platsens naturliga kvalitéer så som vegetation och rinnande vatten, kan leda till att besökarna väljer att stanna längre på platsen än om den varit mindre tilltalande (Gehl 2010, s. 141).

Tillgänglighetsanpassning av allmänna utrymmen kan betraktas som en aspekt av social hållbarhet (Boverket 2017). I gestaltungsförslaget tillgänglighetsanpassas en del av parken genom ett bredare gångstråk i stenmjöl. På så vis tillgängliggörs platsen även för personer med barnvagn, rollator eller rullstol. Människor dras generellt sett till platser där andra människor befinner sig (Gehl 2010, s. 25). Av den anledningen är det viktigt för platsens sociala värde att fler människor kan utnyttja de funktioner som finns på platsen.

4.3.1 Ekologiska värden

Förekomsten av död ved är en av de viktigaste faktorerna för en hög biologisk mångfald i landskapet. Detta på grund av att många arter av insekter, lavar, mossor och svampar är beroende av död ved som habitat för sin överlevnad (Calluna AB 2017). Att bevara död ved i faunadepåer blir på så vis ett sätt att bevara ekologiska värden och ekosystemtjänster som finns i området.

Även den äldre, levande vegetationen kan vara habitat för olika typer av arter (Hård et al. 2014). Att bevara befintlig vegetation i den mån det går är därför viktigt för platsens ekologiska värden.

Ekosystemtjänster kan definieras som "ekosystemens direkta och indirekta bidrag till människors välbefinnande" (Naturvårdsverket 2019). Ekosystemtjänster kan delas upp i fyra kategorier: stödjande, reglerande, försörjande och kulturella (Hård et al. 2014). Faunadepån och bevarad död ved i parken ger stödjande ekosystemtjänster i form av biologisk mångfald och habitat. Genom att placera ut

informationsskyltar om växtmaterial och faunadepån får området också kulturella ekosystemtjänster av naturpedagogisk karaktär. Även sinnliga naturupplevelser och möjligheter till socialt samspel i naturmiljö kan betraktas som kulturella ekosystemtjänster (Hård et al. 2014). Genom att bevara död ved och äldre vegetation samtidigt som platsen tillgängliggörs och förses med informationsskyltar både bevaras och tillförs ekosystemtjänster på platsen.

5. Diskussion

I följande avsnitt diskuteras först arbetets metod i relation till Sales (1995) definition av begreppet *restaurering*. Vidare diskuteras landskapsarkitektens roll i en restaurering av en historisk trädgård, samt arbetets resultat i relation till Sales artikel och Thompsons (2000) teoretiska ramverk *trivalent design*.

5.1 Bakgrundskunskap som utgångspunkt för restaurering

Det gestaltningsförslag som presenteras i arbetets resultatavsnitt är baserat på en kombination av två modeller för förhållandet mellan forskning och gestaltning. Valet av metod kan diskuteras i relation till de olika definitioner av begreppet restaurering som Sales (1995) presenterar i sin artikel.

En restaurering av en historisk trädgård bör alltid ha sin utgångspunkt i historiskt källmaterial kopplat till platsen (Flinck 2013, s. 58; Sales 1995). Begreppet restaurering kan ordagrant tolkas som att "återställa någonting till sitt ursprungsskick" (Sales 1995, s. 2), och historiskt källmaterial ger den bakgrundskunskap som behövs för att en sådan återställning av platsen ska kunna genomföras på ett medvetet sätt. En gestaltning med denna definition av begreppet som utgångspunkt kan betraktas som ett uttryck för den *systematiska modellen* för relationen mellan forskning och gestaltning. Precis som Sales (1995) påpekar är dock den ordagranna definitionen av begreppet problematisk i kontexten för historiska trädgårdar. En gestaltning med enbart den *systematiska modellen* som metod skulle därför dels vara svår att genomföra, och dels sakna historiskt djup och nyans.

En mer tillåtande definition av begreppet restaurering, där syftet är att representera platsens olika tidslager och betydelse ur ett större perspektiv (Sales 1995), innebär att gestaltningen kommer utgå från en rad av val. Dessa val kommer i någon mån alltid vara normativa även om de har sin grund i forskning och historiskt källmaterial (Sales 1995; Thompson 2000). Om syftet med restaureringen är att representera platsens olika tidslager krävs till exempel beslut kring vilken tidsperiod som ska representeras, och på vilket sätt. På så vis kommer den *analytiska modellen* som metod ge gestaltningsförslaget ett större djup och en större förståelse för platsen.

Då syftet med en restaurering av en historisk trädgård är att återskapa en miljö utifrån historiskt källmaterial är utrymmet för personligt artistiskt uttryck relativt litet. Den typen av standardiserad lösning som gestaltning med den *systematiska*

modellen som metod ofta resulterar i lämpar sig dock inte för en kulturhistorisk miljö, då en restaurering av en sådan plats alltid måste utgå från den specifika platsens historia. Däremot kan den *systematiska modellen* som metod representera hur restaureringar av kulturhistoriska miljöer alltid bör ha bakgrundskunskap kring platsen som sin utgångspunkt.

5.2 Landskapsarkitektens roll

En slutsats i Sales (1995) artikel är alltså att en grundläggande aspekt av en lyckad restaurering är att gestaltningen tar hänsyn till platsens *historiska tråd* och representerar de människor och processer som varit viktiga i kontexten. En fråga värd att diskutera är dock vilket ansvar den gestaltande landskapsarkitekten har för att platsens tidslager, personer och processer ska representeras i en restaurering.

En restaurering av en historisk park bör utgå från bakgrundskunskap om platsens historia (Flinck s. 58; Sales 1995). Denna typ av kunskap är grundläggande för att den gestaltande landskapsarkitekten ska veta vad som ska bevaras eller återskapas i en restaurering av platsen. Att förstå platsens *historiska tråd* är därför viktigt för att gestaltningen ska värna om, och representera, platsens kulturhistoriska värden. Däremot är det svårt för landskapsarkitekten att enbart genom platsens gestaltning förmedla denna *historiska tråd* till en bredare allmänhet. På precis samma sätt som 1700- och 1800-talets engelska landskapsparker innehöll element med stor symbolik som krävde förkunskaper för att besökarna till fullo skulle förstå dem (Szilágyi 2011), så skulle en restaurering av Grängshammars engelska park bära på symbolik som är svår att utläsa från enbart gestaltningens form. Att komplettera parkens gestaltning med informationsskyltar är därför viktigt för att värna om platsens kulturhistoriska värden.

Sales (1995) påpekar att ett viktigt motiv till att genomföra en restaurering av en historisk trädgård är att platsen ska användas och uppskattas i nutiden. Om landskapsarkitektens uppgift är att skapa goda miljöer (Thompson 2000) så kan landskapsarkitektens roll i denna typ av projekt kanske betraktas vara att väga samman kunskap och intressen ur olika perspektiv, samt att utforma en gestaltning som syftar till att platsen ska användas och uppskattas i nutiden. Det innebär att landskapsarkitektens viktigaste roll i projektet kommer vara att väga samman olika typer intressen eller värden, som kulturhistoriska, sociala och ekologiska.

5.3 Resultatdiskussion

Thompson (2000) menar att olika värden inom landskapsarkitektur är ojämförbara och därför aldrig kan ställas emot varandra. Samtidigt utgår all landskapsarkitektur från en realitet där landskapsarkitekten kommer behöva prioritera vissa värden framför andra. Syftet med arbetet har varit att undersöka hur restaureringen av en historisk trädgård på samma gång som den värnar om kulturhistoriska värden kan utformas för att anpassas till nutida sociala och ekologiska aspekter. Sales (1995) betonar två viktiga aspekter i en restaurering av en historisk trädgård: att representera platsens olika tidslager och att utforma platsen på ett sådant sätt att den uppskattas och används i nutiden. Med sin grund i detta kan kulturhistoriska och sociala värden betraktas som restaureringens primära värden. Platsens ekologiska värden kan betraktas som sekundära i kontexten för en restaurering, då

de är viktiga för platsen som en del av ett större ekologiskt samband, men inte i sig är motiv för att genomföra denna typ av restaurering.

På grund av de engelska landskapsparkernas naturlika karaktär har platsens ekologiska värden kunnat ta plats i gestaltningen utan att i särskilt hög utsträckning konkurrera med platsens kulturhistoriska värden. Däremot har en större avvägning mellan kulturhistoriska och sociala värden skett i gestaltungsprocessen.

Enligt vårdprogrammets riktlinjer bör platsen både tillgängliggöras och tillgänglighetsanpassas. Att överhuvudtaget tillgängliggöra platsen genom att anlägga gångstråk och röja vegetation kommer i sig att öka platsens sociala värden. Att tillgänglighetsanpassa platsen genom till exempel bredare och hårdgjorda stråk är ytterligare en dimension av tillgängliggörande då det innebär att en större grupp av människor får möjlighet att vistas på platsen. Det är även viktigt som en aspekt av social hållbarhet. De krav på tillgänglighetsanpassning som finns idag fanns givetvis inte när parken byggdes. Det innebär att en tillgänglighetsanpassad gestaltning kommer stå i kontrast till en tanke om att restaurera platsen för att i högsta möjliga mån likna hur den såg ut i början av 1800-talet (Säters kommun 2019, s. 64).

Sales (1995) menar att en restaurering av en historisk trädgård bör representera en *historisk tråd* med inslag från olika tidsperioder. Han menar även att det är oundvikligt att restaureringen inte påverkas av den samtida kontext inom vilken den genomförs. Kanske kan anpassningar i gestaltungsförslaget med syfte att värna om biologisk mångfald eller social hållbarhet på så vis betraktas som ett uttryck för vår egen samtids värderingar; som ett avtryck från vårt eget tidslager och bidrag till platsens *historiska tråd*.

6. Referenser

- Bassin, Joan. (1979). The English Landscape Garden in the Eighteenth Century: The Cultural Importance of an English Institution. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, vol. 11 (1), ss. 15–32. Appalachian State University.
- Bauer, Walter. (1990). *Parker, trädgårdar, landskap: Förnya och bevara*. Lund: Signum.
- Bending, Stephen. (2016). Writing in ruins: immediacy and emotion in the English landscape garden. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, vol. 36 (4), ss. 272–281 Routledge.
- Boverket. (2017). *Hållbart byggande och förvaltning*.
<https://www.boverket.se/sv/byggande/hallbart-byggande-och-forvaltning/> [2020-03-05]
- Boverket. (2018). *Tillgänglighet på allmänna platser och områden för andra anläggningar*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/krav-pa-byggnadsverk-tomter-mm/allmanna/tillganglighet/> [2020-03-03]
- Calluna AB. (2017). *Natur: Död ved*. Trafikverket. Tillgänglig:
https://trafikverket.ineko.se/Files/svSE/19317/Ineko.Product.RelatedFiles/100844_temablad_natur_dod_ved.pdf
- Diedrich, Lisa., Jansson, Märit. & Vincenzotti, Vera. (2019). *Landscape design based on research*. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig:
<https://pub.epsilon.slu.se/16389/1/LTV-rapport%202019-10.pdf>
- Flinck, Maria. (2013). *Historiska trädgårdar: Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Gehl, Jan. (2010). *Cities for people*. Washington: Island Press.
- Hård, Louise., Johansson Evelina., Keane, Åsa., Philipson, Kristina., Stenkula, Ulrika., Wijkmark, Jan. (2014). *Ekosystemtjänster i stadsplanering: En vägledning*. Stockholm och Malmö: C/o City. Tillgänglig:
<http://www.cocity.se/wp-content/uploads/2018/06/ekosystemtjanster-i-stadsplanering-en-vagledning-co-city.pdf>
- Jernkontorets bildbank. Pennteckning av Axel Fredrik Cederholm (1811). *Parken: Grängshammar, Dalarna*. Tillgänglig:
<https://www.jernkontoret.se/sv/bildbank1/show/?imageid=554> [2020-04-25]
- Lantmäterimyndigheternas arkiv. 1801. Utsnitt ur: *Dalarnas län Grängshammar 20-SIV-24 Mätning 1801*. [Kartografiskt material]. Skala okänd. Tillgänglig:
https://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?archive=REG&showmap=true&searchType=v&nbOfImages=16&sd_base=lm20&sd_ktun=0004b3tg&mdate=20170101130521528650&p=4&fbclid=IwAR3diKT0nJ-nkpxwyr5VMNnvzcZHLrDKc5utDM1NLrAAb6D0Rn41vFpxAag
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge: M.I.T. Press & Harvard Univ. Press.
- Naturvårdverket. (2019). *Vad är ekosystemtjänster?*
<https://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Ekosystemtjanster/Vad-ar-ekosystemtjanster/> [2020-02-15]
- Ogé, Frédéric. (2000). “A Work to wonder at”: Seeing the English Landscape Garden. *Etudes anglaises*, vol. 53 (4), ss. 428–441.
- Olausson, Magnus. (1993). *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid: The English landscape garden in Sweden during the Gustavian era*. Stockholm: Piper Press.

- Sales, John (1995). Garden Restoration Past and Present. *Garden History*, vol. 23 (1), pp. 1–9. Garden History Society.
- Stora Enso AB:s arkiv, STORA kart- och ritningsregister. Tillgänglig vid Arkivcentrum Dalarna. 1853. Utsnitt ur: *Grängshammars bruk 1853, Inägor, D-257/B18*. [Kartografiskt material]. Skala okänd.
- Szilagy, Kinga. (2011). *The evolution of english picturesque landscape garden to urban public park*. Paper presenterat vid konferensen *First International Horticulture and Landscape Architecture in Transylvania*. Tillgänglig: http://www.acta.sapientia.ro/acta-agrenv/Supl2011/18_Szilagyi.pdf
- Säters kommun. (2019). *Grängshammars historiska park: Historik och förslag till vårdprogram 2019*. Säter: Säters kommun.
- Tandre, Anna. (2014). *Vårda väl: Parkanläggningar som biologiskt kulturarv*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7142>
- Thompson, Ian. (2000). Sources of Values in the Environmental Design Professions: The Case of Landscape Architecture. *Ethics, Place & Environment*, vol. 3 (2), ss. 203–219 Taylor & Francis Group.
- Visit Dalarna. (2019). *Silverringen*. <https://www.visitdalarna.se/boka/se-gora/1498254/silverringen/detaljer> [2020-02-28]